

Rueun vul buc ina tiarza antenna

En discussiun: Radis electromagneticas e sanadad dalla populaziun

DAD AUGUSTIN BEELI / ANR

■ Dacuort ha ina grupp d'habitants da Rueun surdau alla suprazion communal dad Ilanz/Glion ina petiziun. Cun quella sedefendan 271 persunas detschartamein encunter ina tiarza antenna per la telefonìa mobila. La problematica ei virulenta ed ambivalenta. El fetschi dapi varga 20 onns mesiraziuns en Svizra ed egl'exteriur, declara Peter Schlegel. Il president dall'associaziun svizra «electromog» per dameins radiaziuns electromagneticas enconuscha bein la Surselva. Igl'ingegner ed architect diplomau vala sco in expert dallas mesiraziuns d'ondas da frequenzas autas e bassas. Schlegel ei era president dalla «Bürgerwelle Schweiz», el cussegliu privats e fatschentas, collavura cun gasetas da consumers, referescha e publichescha permanentamein dalla tematica. Finamira eis ei da sensibilisar la populaziun per in prighel ch'ei cumbeinaul cul svilup actual. Dapertut, propi dapertut, vul il carsgaunt modern esser contonschibels. Dapertut vulan ins luvrar ni sedivertir cun apps, saver cagar giu codes QR, leger informaziuns, tedlar e mirar films. Tuttas manipulaziuns san ins far culla telefonìa mobila.

Sedustar pretenda curascha

Encunter quella tecnologia nova ein ils adversaris dalla tiarza antenna a Rueun. Rita Cadruvi, Gion Tschuor ed Albert Valaula han rimnau il zercladur a Rueun sutscrizziuns. Els vulan impedir che la suprazion communal dad Ilanz/Glion lubeschi alla Swisscom da baghegiar sper il reservuar Paluis ina petga e da montar vid quella in'antenna nova per la telefonìa mobila. Igl'ei clar ch'il concept preveda ina capacitat per 5G. «Tier la tecnologia cun 4G vegn pil pil luvrau cun 700-900 MHz, tier 5G va quei da 3400 MHz ensi», scrivan ils petiziunaris el text accompagnont dalla gliesta da sutscrizziuns. Ils 19 da zercladur ein ils tres iniziants stai en Casa Cumin a Glion. Els han surdau alla presidenta communal Carmelia Maitzen ils fegls cullas 271 sutscrizziuns rimnadas. La gronda part da

quellas, numnadamain 180, derivan da habitontas ed habitonts da Rueun, 32 dallas autras fracziuns dalla vischnaunca e 59 da simpatizants.

La presidenta communal ha saviu far nuot auter che prender encunter la petiziun e da render attent a quei ch'ei gia in stradau e communicau en caussa. La suprazion ha sistiu la lubientscha alla Swisscom per l'antenna. Ils 19 d'uost envida ella la populaziun ad in'occurrenza d'informaziun. Lu vegn informau dil stan dalla damonda, dallas pusseivladads giuridicas che la vischnaunca ha sco era co las frequenzas dallas ondas electromagneticas ein regladas ella lescha. Quell'occurrenza ella halla plurivalenta a Rueun ha la suprazion communal annunziatu gia baul el Fegl'ufficial.

La petiziun resta pendenta

Sco quei che Cadruvi e Valaula puntueschan el discurs cull'an vulan els impedir a Rueun l'installaziun da 5G sin ina tiarza nova antenna. Els capeschan denton buca che la populaziun da Rueun duegji vegnir exposta aunc ina gada allas ondas electromagneticas. Encunter gliez ein els ed era Tschuor detschartamein. Enten rimnar las sutscrizziuns hagian els era retschert bia resuns dalla gliesta. Ils da Rueun ch'han sutscrit la petiziun ein fetg engraziavel ch'ils petiziunaris han la curascha da sedustar e da s'exponer encunter quei project. La finala han dus concerns gia installau duas antennas sin territori dalla fracziun. L'antenna sper la staziun da Rueun ha il concern Orange, oz Salt, installau. Encunter quella vulva ina grupp sedustada avon 15 onns, denton senza success. Ina secunda antenna ha la proveditura Sunrise installau dalla vart dretga dil Rein, sin ina petga da tensiun auta sill'acla Surrein datier da Plaun Grond.

La petiziun inoltrada e deponida en Casa Cumin a Glion resta pendenta sur stad. Igl'ei clar che la Swisscom vulesse optimisar sia purschida encunter ils concurrents Salt e Sunrise. Ei va per frequenzas electromagneticas. Tenor ils concerns da telecomunicaziun duess la transmissiun da datas tras l'aria buca depender da

L'antenna dalla Sunrise a Rueun ei montada silla petga da tensiun auta, dadens Plaun Grond. Quella da Salt ei sper la staziun. La tiarza vegness montada sur il vitg.

limitas e cunfins. Il problem che catscha a cantun e sforza la Swisscom d'agir ein las capacitads da retschert signals ed ondas. Las antennas duessen saver laguoter ils signals e tarmetter vinavon quels. Ina ruosna ella reit vilenta il consumer e client.

La tecnologia 5G ei buca da frenar

Cun sia antenna nova a Rueun vul la Swisscom dumagnar la ruosna d'agir ein l'antenna Ruschein ed il funs dalla val. Arcunar datas e tarmetter quellas sur in'antenna ha connex cun malets. Oz emperand affons gia en scola da comunicar cun films e malets animai. Mirar silla persuna culla quala ins telefoniescha ei standard. Grazia a Skype, cun whatsapp ed auters sistems san ins tarmetter videos e lungus films, mingta mo-

viment sil mund vegn immediat registrat e tarmess tras il mund. Quei tut drova plaz ella reit.

La revoluziun dalla telecomunicaziun ei denton buca pli da frenar. Il november 2018 ha il concern Sunrise festivau en Surselva in tierm impurtont: La tecnologia 5G ei introducida culla montascha sil Crap Sogn Gion d'in'antenna 5G, quella lubescha bia dapli capacitads e pusseivladads. Ils CEO's e scheffs dil concerns recloman che la Svizra freini il svilup global cun limitar las frequenzas d'ondas. «Ei constat che la Svizra ha limitas pli bassas che quella en autras tiaras. Mias biaras mesiraziuns egl'exteriur confirman denton ch'igl'ei negliu memia fermas ondas, malgrad limitas autas», explichescha igl'expert da mesiraziuns Schlegel. La tecnica d'energia e las emmissiuns d'electromog ein sia domena.

Ins clomi trasora e dapertut el per mesirar, el registreschi ed observi, vegni denton adina alla medema conclusiun: «La politica ed ils funcziunaris ufficials creian nuot senza cumprovas scientificas. Els creian buca als signals, alla semplia pratica, allas observaziuns ed allas mesiraziuns.» Quei ch'ei gi buca ei enconuschet: Tochen ch'ei ha buca dau consequenzas fatalas per la sanadad han ins adina lubiu bia, adina per amur dall'economia. Exempels dat ei detgavunda: asbest, il fumar, la pesca senza cunfins, benzin cun plum, dioxids e pesticides, ddt ni glicosaf. Mo era il plastic surabundant e la dismesa da quel ella mar fuva mai in problem. Tochen che las consequenzas ein semussadas. Sch'ei dat in problem cullas ondas 5G vul la scienza era aunc cumprovar, avon decida la politica buca camonds e scamonds.

Sin ils fastitgs dils lungatgs grischuns

Noemi Adam-Graf interquera per sia dissertaziun dialects ed idioms dil cantun Grischun

DA SANDRO BUCHLI / ANR

■ Ella ha in fin sensori linguistic e senza dubi ina pissiun per lungatgs minoritars sco il romontsch. Carschida si ei Noemi Adam-Graf denton a Cuera en ina famiglia tudestga e per pli tard vegnida en contact cul romontsch e cul talian. «Cul talian sun jeu vegnida en contact perquei che nus essan ir savens en vacanzas cul camper sill'Insla Elba», raquenta ella el discurs. Romontsch perencunter hagi ella cunzun empiriu tras siu amigt ed ussa um Marc ch'ei oriundamein da Trin. Noemi Adam-Graf discuora perquei era cul bi colorit local da Trin, aschia gi ella per exempel «beca» e buca «buca».

Studi a Turitg ed ussa turnada el Grischun

Suenter la matura bilingua a Cuera sedecida ella da studegiar linguistica tudestga e taliana all'Universitad el marcu da Turitg – sco aunc biars giuvens grischuns fan quei. Buca tuts tuornan denton els cuolms, mo tier Noemi Adam-Graf ei quei auter. «Finend il studi hai jeu sentiu che la scienza ei mia gronda pissiun e ch'ieu perscrutav vinavon bugen lungatgs, cunzun las varietads discuriadas el Grischun.» Grazia agl'Institut da cultura

grischun ha ella survegniu la schanza da scriver ina dissertaziun davart la situaziun linguistic-dialectala dil Grischun. Pils proxims tres onns eis ella ussa vid retschercar, scriver, far intervistas ed ei plinavon aunc parzialmeins scolasta da talian alla scola cantunala a Cuera. «Quei ei ina buna mischeida per mei, aschia sai jeu desperas era aunc far experienschas d'instruir.»

Far intervistas e scriver

Per sia lavur sesiera Noemi Adam-Graf denton buca solitariamein en ina stanza giu el tshaler, mobein rimna datas en discurs persunals e cun in questunari. «Aschia sun jeu era denter la gliesta, quei plai fetg bein a mi.» Il tema ei ordvart interessants ord perspectiva romontscha. Noemi Adam-Graf interquera co laics dil lungatg da tut las vegliadegnas percepeschon lungatgs e dialects. Ella va en tut las 11 regiuns politicas dil Grischun e damonda tut en tut 88 persunas davart lur lungatg mumma e co els percepeschon auters dialects ni idioms. Avon duas jamnas ha ella per exempel intervistau ina giuvna da Mustér e dumandau: «Con bein plaiun a ti auters dialects tudestgs, talians, ni romontschs? Tgei dialects plaiun a ti insumma buca?» Alla damon-

da, co ins valetescha il romontsch, san ils probands rispunder cun adjectivs sco «charmant, cultivau, precis, lom, dir, bi, mitgier, amicabel.» La scala da valetaziun sebase sin in studi internaziunal ed

Noemi Adam-Graf. FOTO S. BUCHLI

ei enconuscenta sut il num «AToL-scala». Tenor quella scala duess ins saver muletat mingta lungatg sin quest mund. Tier tontas intervistas ed incumbensas sedamondan ins co Noemi Adam-Graf organischescha siu mingtigi. «Luvrar efficient ei fetg impurtont per ina tala lavur, perquei ch'ins savess adina aunc far dapli e pli exact, mo enzacu ei il temps semplamein limitau», tradescha ella.

In'impurtonta e part innovativa dalla dissertaziun da Noemi Adam-Graf ein las schinunnadas cartas mentalas (engles: mental maps). Quella sparta dalla linguistica ei fetg moderna allas universitats e tochen dacheu aunc buca vegnida applicada sistematicamein per igl'entir Grischun. Ei extracta da cartas geograficas dil cantun Grischun nua ch'ils probands ston indicar cun ina color en tgei spazis ch'ins tshontescha tgei dialect. Aschia eis ei pusseivel da visualisar ils meis subjectivs sin ina carta geografica. Ina finamira dil studi eis ei dad eruir sche per exempel gliesta giuvna percepeschon differentamein ils dialects che gliesta dil veglia. Adam-Graf suppona, che gliesta giuvna ei buca pli aschi pertscharta dallas differenzas dialectalas, vul dir ch'il lungatg seigi vegnius pli unitars elsi regiuns e s'adatta ad in standard. Mo

quei ei pil mument mo ina tesa e sto igl'empreu aunc vegnir documentau e cumprovar.

Sustegn da tuttas varts

Noemi Adam-Graf ei plausiu s'endissada vid siu mingtigi intensiv da scriver e dar scola. Pil mument eis ella aunc vi da rimnar datas e viagescha perquei en tut las regiuns dil Grischun. «Aschia emprendel jeu d'enconuscher per exempel l'Engiadina, ina regiun ch'ei aunc buca fetg enconuscenta a mi», ed ha aschia era scuvretg ina nova pissiun: «Ils pass grischuns ein bellezza ed jeu mo adina pli bugen si els auts.» Era impurtont per Adam-Graf ei il scomi professional cul linguist Oscar Eckhardt digl'Institut da cultura grischuna sco era sia professoressa Elvira Glaser ed il romanist Stephan Schmid. Els tres accumpognan e motivechan la giuvna durent las retschercas. Sustegn surveg ella da siu um Marc e ses buns amigts el contorn. «Grazia ad els sai jeu sedistaccar bein dil scriver.» Savens va ella era als giugs dil Club da ballapei Trin e scriva lu gest era aunc rapports dil giug. Ils plans suenter la dissertaziun ein aunc buca palpabels, mo enzategi vegn segir a sedar cul temps. Evident ei perencunter: «Lungurus vegn ei segir buca.»